

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
1. GEÇMİŞ	11
İslam'da Bölünme	12
Şiilik	16
Alevi Yayılım Alanları	17
Anadolu'da Alevilik	20
Topraklar Daralıyor	22
Göçebe Türkmen Müslümanlığı	24
Baba İlyas	26
Türkmen Öfkesi	28
Aleviliğin Derlenişi	34
Hacı Bektaş Veli	34
Urum Erenleri	37
Yeniçeri Ocağı	42
Abdal Musa	46
Kaygusuz Abdal	47
Osmanlı'yla Uzlaşma	49
Osmanlı'dan Kopuş	51
Şeyh Bedrettin	53
Ortam	56
Ayaklanma	58
Anadolu'ya Uzanan El	59
Kızıl Başlık	62
Kızılbaş Derlenişi	65
Şeyhlikten Şahlığa	67

Yol Ayrımı	69
Rum İli Kaynıyor	75
Şahkulu Ayaklanması	77
Büyük Hesaplaşma	80
Türkmen Kıyımı	85
Ayaklanmalar Zinciri	86
Türkmen'in Sakalı	88
Kalender Çelebi Ayaklanması	91
Sazla Sözle Direniş.....	92
Bektaşiliğe Osmanlı Tokadı	97
Aleviliğin Konumu	98
Bektaşiliğin Konumu	100
Yenilikçi Bektaşiler	101
Osmanlı'da Türk Olmak	104
Ülkeyi ve Ulusu Benimseme	106
 2. İNANÇ-YAŞAM.....	 111
Eline, Diline, Beline	111
Dinsel Tören.....	112
Yolkardeşliği	121
On İki İmam, On İki Hizmet	125
Dört Kapı	127
Esirime	132
Ölüm.....	133
Din Adamı.....	134
Sayrı Ocağı	140
Ateş	141
Tahta Kılıç	144
Ali Kavramı	146
Kadın	152
Saz ile Söz	161
Giysi.....	166
Gülbenk	171
Gizem.....	172

Düşkünlük	173
Kurban	176
Ölümsüz Kemik	179
Kutsal Su	181
Kutsal Dağ	184
Kutsal Gök	190
Kutsal Eşik	191
Kutsal Ağaç	194
Uğurlu Hayvanlar	198
Uğursuz Hayvanlar	205
Kelime-i Şehadet	208
Namaz	209
Oruç	211
Zekat	214
Hac	215
3. SÜREK	216
Bektaşî Süreği	216
Erdebil Süreği	222
Balkan Aleviliği	227
4. TÖREN	233
On İki Hizmet	234
Yolkardeşliği Töreni	239
Ölüm Töreni	241
5. ALEVİLİĞİN KAYNAKLARI TARTIŞMASI	246
KUZGUN	259
KAYNAKLAR	271
DİZİN	277

ÖNSÖZ

Toplumsal Boyutları ile Alevilik, 1991 yılında Sabah Gazetesi'nde uzun soluklu bir yazı dizisi olarak yayımlandığında, Türkiye kamuoyunda geniş yankı uyandırdı. Alışlagelmiş kalıpların dışına çıkan bu çalışma, Aleviliği yalnızca bir inanç sistemi olarak değil; tarihsel, sosyolojik ve politik boyutlarıyla ele alarak yeni bir bakış açısı sundu. O güne dek çoğunlukla mistik, folklorik ya da yalnızca dinsel yönleriyle değerlendirilen Alevilik, ilk kez bu denli bütünlüklü ve toplumsal çözümlemelere dayanan bir boyutla tartışmaya açıldı.

Bu kitapta, Aleviliğin temel kaynakları yalnızca inanç düzeninde değil, tarihsel koşullar, iktidar mücadeleleri ve kimlik arayışları bağlamında da inceleniyor. Anadolu halklarının yüzyıllar süren direniş öyküsü, zulme karşı verdiği mücadele ve inancın toplumsal işlevi gözler önüne seriliyor. Alevilik, bu çerçevede bir inançtan öte bir kimlik, bir direniş biçimi ve tarihsel bir hafıza olarak değerlendiriliyor.

Kitabın yayımlanması, Alevilik üzerine yürütülen çalışmalarda bir dönüm noktası oldu. Art arda yapılan baskılar, eserin Fransızca ve Almanca gibi dillere çevrilmesi, geniş bir ilgiyle karşılandığını gösterdi. Özellikle akademik çevrelerde ve Alevi toplulukları içinde yankı bulan bu çalışma, aynı zamanda kamuoyunda da önemli tartışmaları beraberinde getirdi. Ne var ki

aradan geçen otuz yılı aşkın süreye rağmen, Alevilik ve Alevilerin toplumsal konumu hâlâ güncelliğini koruyan bir sorun olmaya devam ediyor.

Son yıllarda yaşanan gelişmeler, bu alandaki duyarlılığı korumanın ve gerçekleri dile getirmenin önemini bir kez daha göstermiştir. Örneğin TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un Şırnak Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada, Şah İsmail'e yönelik "zulümle Anadolu'yu inletti" söylemi, tarihsel gerçeklikten uzak ve hâlâ Aleviliğe karşı ötekileştirici bir dilin varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Oysa bu kitapta da açıkça görüleceği üzere, Anadolu'da zulüm uygulayan Şah İsmail değil, Yavuz Sultan Selim'dir. İdris-i Bitlisi'nin fetvası, tarihsel bağlamda bir soykırım çağrısıdır. Bu fetvanın ardından, Osmanlı kaynaklarına göre en az kırk bin insan katledilmiş, Kızılbaş inancı ve kimliği sistematik biçimde düşmanlaştırılmıştır.

Yeni baskıya hazırlanırken, Alevilik araştırmalarına emek veren iki değerli Alevilik araştırmacısını anmadan geçemem: Nejat Birdoğan ve Mehmet Yaman. Her ikisi de Alevilik tarihine ışık tutan, Alevi kimliğinin tanınması için büyük çabalar göstermiş saygıdeğer dostlardır. Onları bu vesileyle rahmet ve saygıyla anıyorum. Alevilik çalışmaları onların emeğini ve katkılarını her daim hatırlayacaktır.

Otuz yılı aşkın süredir bu çalışmaya gösterilen ilgi, bir yazar için büyük bir mutluluktur. Umuyorum ki bu kitap, geçmiş anlamaya, bugünü sorgulamaya ve daha adil bir geleceği inşa etmeye katkı sunmaya devam edecektir.

24 Mayıs 2025, Antalya

1. GEÇMİŞ

Alevi Kavramı

“Alevilik” sözü Ali’yi sevmek ve saymak anlamındadır. Bilindiği gibi Ali, İslam Peygamberi Muhammet’in amca oğlu, damadı ve dördüncü halifedir. İslamlık içinde önemli bir yeri vardır.

Tarihsel açıdan “Alevi” terimi “Ali soyundan gelen” demek. Bu sözcük günümüzde İran’da kullanıldığında bu anlama geliyor. Anadolu’da “İslam’ın Ali yandaşı mezhebi” anlamında kullanılması ise 19. yüzyıla doğru başlıyor. Saadettin Nüzhet Ergün, Bektaşî şairler üzerine yazdığı ünlü kitabında¹ “Alevi” sözcüğünü, yalnız 19-20. yüzyıl şairlerini adlandırmak için kullanıyor. Bu terim kargaşası, Kızılbaş sözcüğünün yüklendiği horlayıcı anlam nedeniyledir.

Ali yandaşlığı İslam içinde peygamberin ölümünden sonra başlar. Günümüzde Anadolu’da “Alevi”, “Ali’yi tutan”, “Ali’nin yolunda giden”, “Ali’ye bağlanan” gibi anlamlara gelir. Daha sonra bir inanç akımı niteliği kazanır. Belli bir topluluğun görüşlerini dile getiren özel bir kavram olarak anlaşılır. Bugün “Alevilik”

¹ Saadettin Nüzhet Ergün, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri I-II*, 19. asra kadar, İstanbul 1955. (1. baskı 1944’te yapılır. 1930’da yayınlanan ilk baskının genişletilmiş ve gözden geçirilmiş biçimidir. Cilt 3: *Bektaşî-Kızılbaş-Alevi Şairler ve Nefesleri 19. asırdan beri*, İstanbul 1956, 2. baskı); Irène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s. 53.

denince anlaşılması gereken inançtan çok bir yaşama kuralı, yaşayış biçimidir. Bu yaşayış biçimi “Sünni” denen, kaynağını Muhammet’in sözlerinde, davranışlarında, buyruklarında bulan inanç düzenine, davranış kurallarına karşıdır.

Ali yolunda yürümek diye tanımlanan “Alevilik” çağların akışı içinde yan düşüncelerle beslenir, bir toplum görüşü, bir yönetim biçimi özelliği kazanır. Bağımsız düşünceye, özgür davranışa, çağın gidişi ile uygarlık buluşları arasında yaklaşımcı bir yoruma elverişlidir.

Buna karşılık Sünnilik, kesin ilkelere dayanır. İslam dininin peygamberinin koyduğu kuralları değişmez, şaşmaz ve tartışılmaz sayar. Hangi koşullar altında olursa olsun gerekli kurallara bağlandığını ileri sürer.

Gerçekte Alevilik Ali yolu, Sünnilik de Muhammet yolu olarak tanımlanamaz. Ali ile peygamber arasında en küçük bir görüş ayrılığı bulunmaz. Ali, Muhammet’e derin saygı duyar. Peygamberin ise Ali’ye büyük sevgisi vardır. Peygamber “Ben bilimin kenti isem, Ali onun kapısıdır” diye onu değerlendirir. Böylece aralarında sıkı bir düşünce birliği ve eylem uyumu vardır. Nitekim Aleviler de Ali ile Muhammet arasında bir görüş ayrılığı olduğunu kabul etmezler ancak İslamlığın gerçek biçiminin Alevilik olduğunu, Muhammet’ten sonra gelen ilk üç halife döneminde İslamlığın gerçek yapısının bozulduğunu ileri sürerler. Hele Emeviler döneminde İslamlığın tümüyle yıkıldığını savunurlar.

İslam’da Bölünme

Tarihsel gelişim şöyle olur:

Peygamberin ölümünden (632) sonra yerine kimin geçeceği konusunda tartışma çıkar. Ölümünden önce onun bu konuda

kesin bir yargıya vardığını gösteren tartışmasız bir belge bulunmaz. Peygamberin yakın arkadaşları bu konudaki görüşlerini belirtirken, kimi geleneği, kimi soy bakımından peygambere yakınlığı, kimi bilgi alanında yetkiyi önemser. Gelenek Ebubekir'e, yakınlık ve bilim Ali'ye öncelik tanır.² Ali'yi tutanlar, Ali'nin halife olabilmesi için, peygamberin son hac dönüşünde Gadir-i Humm'da bir süre dinlenerek binlerce kişinin önünde, "Ben kimin mevlası isem, Ali onun mevlasıdır. Ona dost olana dost, ona düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu horlayanı horla, nerede olursa olsun gerçeği onunla beraber kıl" ve "Benden sonra sizin imamınız Ali'dir, onu şimdiden size imam olarak seçtim" dediğini ileri sürerler. Gerçekten kimi "hadis" kitaplarında peygamberin ölümünden bir süre önce Ali'yi imam-halife seçtiğini bildiren hadisler bulunur. Muhammet'in Ali üzerine söylediği övücü sözler birkaç hadis kitabını dolduracak ölçüdedir.³

² İsmet Zeki Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik*, İstanbul 1979, s. 42-43; Katı Sünni görüşe göre, Halifeliliğin öncelikle Hz. Ali'nin hakkı olduğu savı İbni Sebe'nin ortaya attığı bir fitnedir. Dolayısıyla Şiiliğin de kurucusu İbni Sebe'dir. Bkz.: Mehmed Kırkinci, *Alevilik Nedir*, İstanbul 1987 s. 111; İşin duygusal yönleri bir yana bırakılırsa, tüm bu ve buna benzer savlardan şu sonuç çıkıyor: Şii eylemi II. Halife Ömer döneminde başlayan Arap ırkçılığına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Her ülkede de kendi ulusal özelliklerine göre ayrı bir biçimde gelişen bir İslamlık anlayışı yaratmıştır. Arapların öbür uluslara baskısı, dillere destan olan Ömer adaleti döneminde filizlenmeye başlamış ve Emevi döneminde pekişmiştir. Bu bakımdan İslam'daki Şii hareketini, özgür düşünce arayışı olmaktan çok, Arap olmayan halkların ulusal kimlik arayışı olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu konuyu *Türklerin Dini* (Kabalcı Yayınları, İstanbul 2025) adlı çalışmamızda ele almış bulunuyoruz.

³ Abdülbakıy Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1979, s. 27, 39-40. Bu kitabın birçok yerinde Gadir-i Humm'da peygamberin kendinden sonra Ali'yi vekil gösterdiğine ilişkin hadisler yer alır ancak bu konu da tartışmalıdır. Birçok Arap ve Türk yazar şeriat sisteminin gerçek anlamda cumhuriyet olduğunu ileri sürerler ve peygamberin herhangi bir kimseyi salık vermediğini ileri savunurlar. Alevilerin yukarıdaki gibi Ali'yi vasiyet ettiğini söylemesi yanında Ebubekir devletin başına kendisinin getirilmesini konusunda Muhammet'in vasiyetinin bulunduğunu